

Уявлення Мелетія Смотрицького про державу в контексті процесу формування ранньомодерної української нації

Н. М. Шалашна

Донбаський державний педагогічний університет, Слов'янськ, Україна

УДК 94(477)«16»+271.2:321.01

doi: 10.15421/171793

У статті аналізуються уявлення видатного українського культурного та суспільного діяча Мелетія Смотрицького про державу, народ та відносини між церковною й світською владою. Розглянуто вплив політичної та культурної ситуації кінця XVI – початку XVII ст. На становлення державницької концепції вченого з'ясовано основний зміст та структуру цієї концепції. Встановлено, що на формування поглядів М. Смотрицького на ідеальну державу значно вплинули філософія античності та Ренесансу, Київської Русі. Виявлено новаторський характер уявлень вченого про державу й народ, визначений філософською традицією бароко. Суть запропонованих М. Смотрицьким новацій полягала в тому, що він першим серед вітчизняних філософів почав застосовувати поняття природного права та суспільного договору та визначати поняття народу як етнічної спільноти, без урахування суспільного стану та релігійної конфесії. Проаналізовано точку зору М. Смотрицького на відносини між світською та церковною владою і відзначено близькість його поглядів до теорій науковців Києво-Могилянської академії. Запропоновано висновок про вагомий вплив ідей М. Смотрицького про державу на формування ранньомодерної української нації з огляду на його впливовість як науковця та церковного діяча.

Ключові слова: релігійна полеміка; державна теорія; народ; українське православ'я

Views of Melety Smotrytskiy about the state in the context of the early modern Ukrainian nation

N. M. Shalashna

Donbass State Pedagogical University, Sloviansk, Ukraine

Article is devoted to the analysis of ideas on the state, the nation and the relations between the church and secular power by Melety Smotrytskiy, outstanding Ukrainian cultural and public figure. The content of these notions, their structure, common and distinctive features between views of M. Smotrytskiy and his contemporaries have been investigated, and also influence of these views on the formation of the early Ukrainian nation has been considered. It has been established that sources of political and legal views of the outstanding scientist root to antique philosophy, to the Renaissance idea of the perfect state and the citizen, and traditions of philosophy of Kievan Rus'. The originality of these views stipulated their role in the philosophy of Ukrainian baroque and national culture. It has been found out that M. Smotrytskiy was the first among domestic cultural and political agents, who started applying the concept of the natural right and the public contract as the best way of the state's organization. It is important to mention that M. Smotrytskiy in his views on the state believed in the necessity of the individual freedom of the citizen being the pledge of citizen's active participation in the state life. The structure of ideas of the outstanding scientist on the state life has been investigated and it has been established that in the system of these views, ideas on the essence of nationality, the right and a duty of the citizen, the ideal governor, relationship between the state and church were accurately studied. The important place in this system is occupied by the concept of the political nation of the state - Russian people. The innovation of M. Smotrytskiy is that he was the first among domestic philosophers who had formulated the concept of the nation as an ethnic community without public and religious faith. These ideas made essential impact on the formation of early Ukrainian nation. It has been found out that in his views on the state M. Smotrytskiy adhered enough the democratic belief without rejecting the right of citizens to counteract to the owner. It allocated a role of the political nation, first of all, for the aristocracy and clergy, without recognizing the right of Cossacks to solve public affairs. Being the representative of the church, M. Smotrytskiy formulated his ideas mainly with the use of the Orthodox rhetoric and symbolic, thus his idea of a symbol of the ideal state evolved gradually to the symbolical concept of Trinity as unity in variety. It has been established that the outstanding scientist solved a question of relationship between the secular and church power in favor of the power of the church. His views on this question are close to views of scientists of Kiyev-Mogilyansky academy. It has been defined that in views of M. Smotrytskiy there are germs of future civilization theory of F. Prokopovich and elements of philosophy of the European Education.

Keywords: religious polemics; state theory; people; Ukrainian Orthodoxy

Цитування даної статті: Шалашна Н. М. Уявлення Мелетія Смотрицького про державу в контексті процесу формування ранньомодерної української нації/ Н. М. Шалашна// Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 7(147). – С. 32-38. doi: 10.15421/171793

Citation of this article: Shalashna, N. M., 2017. Uyavlennya Meletiya Smotrycz'kogo pro derzhavu v konteksti procesu formuvannya rann'omodernoyi ukrayins'koyi nacyi [Views of Melety Smotrytskiy about the state in the context of the early modern Ukrainian nation]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 7(147), 32-38. doi: 10.15421/171793 (in Ukrainian).

Received: 05.06.2017

Accepted: 03.07.2017

Представления Мелетия Смотрицкого о государстве в контексте процесса формирования раннеמודерной украинской нации

Н.М. Шалашна

Донбасский государственный педагогический университет, Славянск, Украина

В статье анализируются представления выдающегося украинского культурного и общественного деятеля Мелетия Смотрицкого о государстве, народе и отношениях между церковной и светской властью. Рассмотрено влияние политической и культурной ситуации конца XVI - начала XVII в. на становление государственной концепции ученого, выяснено основное содержание и структуру этой концепции. Установлено, что на формирование взглядов М. Смотрицкого об идеальном государстве значительно повлияли философия античности и Ренессанса, Киевской Руси. Выявлено новаторский характер представлений ученого о государстве и народе, определенной философской традиции барокко. Суть предложенных М. Смотрицким новаций заключалась в том, что он первым среди отечественных философов начал применять понятие естественного права и общественного договора и определять понятие народа как этнической общности, без учета социального статуса и религиозной конфессии. Проанализирована точка зрения М. Смотрицкого на отношения между светской и церковной властью и отмечено близость его взглядов к теориям ученых Киево-Могилянской академии. Предложен вывод о существенном влиянии идей М. Смотрицкого о государстве на формирование раннеמודерной украинской нации учитывая его влияние как ученого и церковного деятеля.

Ключевые слова: религиозная полемика; государственная теория; народ; украинское православие

Постановка проблеми. Період кінця XVI – першої половини XVII ст. був часом активного формування ранньомодерної української нації. Цей процес був складним і багатограним, визначеним зовнішніми та внутрішніми історичними обставинами, зумовленим всім попереднім політичним та культурним розвитком українського етносу. Намагаючись уникнути асиміляції, культурна та політична еліта мала запропонувати суспільству такий варіант самоусвідомлення, який був би конкурентоспроможним в умовах культурно-політичної ситуації Речі Посполитої. Це було досить складним завданням, оскільки необхідно було відповідати на виклики Європейського Відродження та водночас зберігати вірність візантійсько-руським традиціям культури часів Середньовіччя. Важливою складовою такого самоусвідомлення мало стати поняття про суверенний народ. Це поняття, в свою чергу, мало містити визначення власного народу в хронологічному, територіальному та трансцендентному планах, уявлення про необхідну цьому народу форму державності та все, що цій державності має бути притаманним – образ ідеального правителя, поняття політичної нації, уявлення про систему прав і обов'язків громадянина, про роль церкви в державі та інше. Різні стани українського суспільства вказаного періоду мали дещо відмінні точки зору на окреслені питання, іноді ці державні уявлення конкурували між собою, що є зрозумілим в умовах соціальної нерівності та різних рівнів культури станового суспільства. Історично найбільший вплив на формування ранньомодерної української нації справили дві системи уявлень про державу, які умовно можна назвати козацьким державним проектом та проектом православного духовенства. Українські церковні інтелектуали (переважно православні, проте певну роль відіграли і погляди католиків та уніатів) протягом вказаного часу сформулювали власну концепцію державності на основі месіанської ідеї Києва як «другого Єрусалиму» [18, с. 47]. Цей проект був послідовно вербалізований в полемічних та наукових творах, а будучи покладеним в основу проповідницької та просвітницької діяльності, отримав вагомий шанс на реалізацію в суспільно-політичному житті та значною мірою вплинув і на уявлення про державу козацтва. Найвагоміший внесок у розробку концепції власної державності в цей час було зроблено І. Борецьким, З. Копистенським, К. Саковичем, С. Косовим, А. Кальнофойським, П. Могилою, в другій половині XVII ст. її трансформували для нових політичних умов та розвинули Л. Баранович, І. Гізель, Є. Славинецький, остаточно вигляду вона набула вже у XVIII ст. в діяльності Ф. Прокоповича [16].

Одне з провідних місць серед інтелектуалів Київського церковного кола, причетних до формування концепції української національної держави на початку XVII ст., посідає Мелетій Смотрицький – один з найвпливовіших українських ієрархів своєї доби і в той же час одна з найбільш неоднозначних особистостей серед українських діячів культури та церкви. Духовні пошуки М. Смотрицького тим більш цікаві, що ілюструють момент переходу в українському духовному житті від теоцентризму ортодоксального православ'я до ренесансного розуміння сутності людини з її правом на свободу й творчість. Так само уявлення М. Смотрицького про державу є дуже своєрідними, а через популярність його полемічних творів можуть вважатись впливовими для свого часу. В цих уявленнях яскраво простежуються впливи античного вчення про державу, ренесансної концепції громадянства, спостерігаються риси правових ідей природного права та суспільного договору, а також в них можна побачити зародки просвітницького поняття про народ та державу, яке згодом буде розвиватись Ф. Прокоповичем. Крім того, М. Смотрицький запропонував розуміння народу як етнічної спільноти, незалежно від соціально-

го стану та релігійної конфесії, та ідею свідомого вибору громадянином власної ідентичності як запоруки спокою в суспільстві. Виходячи з цього, уявлення М. Смотрицького про державу становлять інтерес для висвітлення цікавого аспекту діяльності видатного представника української інтелектуальної культури та з огляду на подальші дослідження процесу формування ранньомодерної української нації.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчий та життєвий шлях Мелетія Смотрицького викликає значне зацікавлення науковців, особливо останнім часом. Непересічність цієї особистості, її вплив на культурне життя свого часу привертають увагу фахівців різних галузей – істориків, філологів, педагогів, філософів, правознавців тощо. Оскільки предметом розгляду даної статті є внесок М. Смотрицького в становлення ранньомодерної української нації та його державницькі ідеї, варто зупинитись на тих дослідженнях, які характеризують М. Смотрицького як культурного діяча та висвітлюють його життєвий і творчий шлях з цієї точки зору. Серед таких праць варто назвати монографії С. Бабич [1] та П. Кралука [4], дисертаційне дослідження В. Щепанського [16], наукові статті Л. Квасюка [3], І. Майданюк [6], О. Неменського [8], Л. Ушкалова [15] та ін. Докладне висвітлення історіографії діяльності М. Смотрицького здійснено в статті М. Сенети [10]. Проблематика державних уявлень православного духовенства також частково висвітлювалась такими науковцями, як С. Мицик [7], С. Плохий [9], Н. Яковенко [18] та ін. Проте окремим предметом дослідження уявлення М. Смотрицького про державу на даний момент не виступали.

Мета дослідження - з'ясувати зміст та структуру поглядів М. Смотрицького про народ та державу, їх місце в контексті системи подібних уявлень інших українських православних інтелектуалів кінця XVI – початку XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Ренесансне уявлення про людину як джерело добра, повага до особистості та визнання за нею свободи породжували переконання в суспільній рівності всіх громадян та абсолютне несприйняття деспотизму як способу управління державою. Для представників українських інтелектуальних кіл таке уявлення було притаманним вже від часів Ю. Дрогобича, П. Русина, С. Оріховського [6], поділяв їх і М. Смотрицький. Спираючись на ідею природного права, яка логічно впливала з гуманістичного погляду на людину, він розумів основоположним принципом існування держави суспільний договір, а головною функцією держави вважав гарантування прав і охорону власності кожного громадянина [2]. Вагомий вплив на формування поглядів М. Смотрицького на державу, ймовірно, справили ідеї античних мислителів, передусім Цицерона, із творами якого вчений мав змогу познайомитись

під час навчання у єзуїтській академії [16, с. 44].

Важливе місце в системі державницьких уявлень М. Смотрицького посідала символіка «Золотого віку». Творення міфу ідеального суспільства взагалі притаманне ренесансній свідомості, часто така уявна ідеальна держава слугує своєрідним проектом державотворення для сучасників. В «Треносі» М. Смотрицького таке суспільство окреслюється достатньо чітко. «Золотим віком» для нього виступали часи раннього християнства, і головними ознаками такого ідеального життя був символ «Церкви-Матері» [3]. Уявлення про ідеальне суспільне життя в лоні церкви тісно переплітається з вимогою повернутись до чистоти первісного християнства – подібні ж вимоги формували в цей час і протестанти. Таке повернення є результатом свідомого духовного та громадянського зусилля, тому ідеальне суспільство є не даністю, а предметом боротьби. Досягнення такого співжиття та душевного спасіння аналізується через символіку бурхливого моря та острова, на якому непорушно стоїть Небесний Єрусалим. В духовному сенсі досягнення такого Небесного Града можливе через покаяння грішників, у суспільному – через повернення дітей-відступників до батьківських традицій та материнського лона православної церкви [16, с. 60]. Подібні ідеї розроблялись М. Смотрицьким за часів його прихильності ортодоксальному православ'ю і найповніше були відображені в «Треносі». Проте пізніше, в часи переходу до унії, зокрема в творі «Апологія», ним було знайдено дещо відмінний варіант втілення такого ідеалу. Унія як рівноправна конфедерація католиків з православними забезпечувала, на його думку, спокій та процвітання в державі, братерську любов в суспільстві та збереження прав усіх частин триєдиної Речі Посполитої – Польщі, Литви і Русі [11, с. 13]. В цій ідеалізованій єдності втілено новий символ – відмовившись ще раніше від символіки Бога-Отця як виправдання монархічного суспільного ладу, розчарувавшись в символі Матері-Церкви як оновлюючого материнського лона, М. Смотрицький вводить символ Трійці як єдності при збереженні індивідуальностей. Саме в такій символіці він вбачає майбутнє державного буття Русі.

Полемізуючи із католицизмом, М. Смотрицький різко засуджує варіант суспільства, заснований на принципах верховенства Бога-Отця, Папи Римського та монарха як верховного володаря держави. На противагу такому способу організації громади він формує варіант об'єднання рівних індивідуумів довкола Церкви, яка розуміється як спільнота віруючих, заснована на братній любові. Можна сказати, що замість ієрархічної моделі вертикально побудованого суспільства він пропонує ранньомодерний варіант народу як братерства рівних. «Вітчизняне віровизнання» є основою об'єднання індивідуумів у суспільство, при цьому церковні ієрархи є моральними авторитетами, а

світські князі православного віросповідання повинні взяти на себе функцію оборони власного народу. М. Смотрицький засуджує світську та церковну православну еліту свого часу за її відступництво від батьківської віри та від імені Матері-Церкви закликає вірних синів виступити на її оборону. Подібні інтелектуальні тенденції в православному середовищі були характерні для кінця XVI ст. і згодом знайшли свою реалізацію в обґрунтованих правах козацтва на державну владу. Саме в козацтві православні інтелектуали кінця XVI – початку XVII ст. починають вбачати ту силу, яка має взяти на себе роль суспільної еліти. Проте для М. Смотрицького козацтво залишалось чужим [4, с. 67], і в його творах запитання про нову суспільну еліту залишається без відповіді. Пошук нової спільноти, яка змогла б відродити колишню славу православної церкви, науковець здійснює через процес самовдосконалення та освіти, дивлячись на розум та знання як на запоруку моральних чеснот та соціального благополуччя — подібні ідеї П. Кралюк справедливо характеризує як ідеологію раннього Просвітництва [4, с. 68].

В руслі ренесансних традицій вирішується М. Смотрицьким і питання ідеалу державного життя, місця церкви в державі та співвідношення духовної й світської влади. В своїх творах («Тренос», «Апологія», «Верифікація невинності», «Протестація» та ін.) він стверджує як пріоритет в духовних справах особисту свободу людини, яку не має права порушувати жоден правитель. Відповідно і держава, і церква в його розумінні є перш за все добровільними об'єднаннями вільних особистостей. Завданням світської влади є встановлення доброго порядку в державі, забезпечення прав і добробуту громадян. Натомість їхнє духовне життя повністю повинне бути підконтрольне церковній владі. Держава для нього – це зовнішня форма організації, її внутрішній зміст – це народ, спільнота громадян, згуртованих спільною системою цінностей та усвідомленням власного суверенітету.

Дуже важливим аспектом поглядів М. Смотрицького є визначення ним приналежності людини до певного народу за походженням, а не за віросповіданням: «адже не віра русина русином робить, а уродження та кров руська», тобто він одним з перших в європейській інтелектуальній спільноті сформулював етнічний принцип утворення нації [9, с. 113]. Будучи прихильником об'єднання українського суспільства довкола однієї церкви, М. Смотрицький був готовий йти на будь-які догматичні поступки, його початкове неприйняття унії було викликане соціально-політичними мотивами: він вважав, що уніати творять «нову Русь», тобто нову політичну спільноту, а це небезпечно в умовах Речі Посполитої і наступу на суверенітет українського народу. Проте згодом, прийнявши унію, він закликав до об'єднання в од-

ному народі всіх синів Церкви як православних, так і уніатів, в ім'я суспільного миру та злагоди. Практично цей принцип суспільної консолідації збігається із значно пізнішими уявленнями про націю – приналежність особистості до певного народу визначається етнічним походженням, проте самого факту народження в певному етнічному колективі замало, індивід має усвідомити свою приналежність до народу як до носія конкретної системи цінностей та вербалізувати факт своєї приналежності до цього народу, участю в його культурному та соціальному житті.

Як мало хто із його сучасників М. Смотрицький був близьким до поняття нації в її ранньомодерному розумінні. Для нього приналежність до національної спільноти визначається трьома складовими – вітчизна, кров і віра [13, с. 36]. Таким чином, спільнота «народу Руського» являла собою багатоплановий симбіоз індивідуумів, в якому визначальною рисою було усвідомлення своєї приналежності до обраного суспільства, засноване на етнічному походженні, громадянстві та конфесійній приналежності. При цьому, як уже йшлося, етнічне походження було визначальним і мало спонукати людину до вірності певному варіанту державного суверенітету та обрання властивої своєму народу релігії. Практично йдеться про категорію цивілізації, розроблену згодом діячами європейського Просвітництва, яка включала тріаду справедливого, заснованого на здоровому глузді державного устрою, економічного ладу, спрямованого на добробут усіх громадян, але головною складовою була спільна культура, що утворювалась як синтез раціональної науки, якісної освіти та релігії, що виконувала функції морального контролю. Згодом ці ідеї розроблялись багатьма представниками української православної еліти, а остаточного вигляду теорії православної цивілізації було надано Ф. Прокоповичем.

В той же час М. Смотрицький, на відміну від інших церковних інтелектуалів своєї доби, досить прохолодно ставився до ролі козацтва в творенні державності, надаючи перевагу саме духовним владикам, яких вважає справжніми лідерами народу, залишаючи державне адміністрування за польським урядом [12, с. 125]. Це було однією з тих суперечностей, які згодом привели його в уніатський табір – адже митрополит Київський І. Борецький активно спирався на козацтво в боротьбі за відродження православної церкви.

М. Смотрицький категорично не погоджувався із точкою зору багатьох своїх сучасників на взаємостосунки між церквою та державою, а особливо в питанні розпорядження церковними урядами. В його розумінні держава не мала жодним чином втручатись у розподіл церковних урядів та призначення вищих ієрархів, що прямо йшло врозріз із правовою практикою Речі Посполитої. Внутрішні церковні питання мали знаходитись виключно

в компетенції церкви. Така точка зору поділялась багатьма православними інтелектуалами часів М. Смотрицького, проте вони переважно відмовлялися церкві в праві втручатись у політичні питання, залишаючи за нею виключно релігійні та культурні, іноді освітні функції. Натомість М. Смотрицький наполягає на праві й обов'язку церкви впливати на політичне життя, аж до відвертих закликів до повстання та зміни державного устрою та сюзеренітету в разі неможливості мати свободу в питаннях віри [12]. В процесі формування ранньомодерної української нації питання про національну еліту вирішувалось переважно саме в цьому контексті – в умовах відсутності власної державності та схильності аристократії до компромісу із польською культурою роль суспільної еліти перебирала на себе вища церковна ієрархія, при цьому претендуючи також і на частку політичної влади. Саме на цьому ґрунті поступово формувався проект Київської патріархії, згодом в науковому оточенні П. Могили було сформульовано ідею царя-патріарха. М. Смотрицький протягом усього свого творчого шляху дотримувався переконання у вищості церковної влади над світською. Стверджуючи, що держава не має жодним чином втручатись в питання церкви, він йшов значно далі й віддавав незаперечну першість духовним вождям народу перед світськими: «княжата і зверхники не мають такої влади, аби і зовні, і внутрішньо, тобто і світськими, і духовними справами, по своїй волі керувати могли. Щодо світської влади, то панамі вони є і повелюють. А от щодо духовної – то синами суть і слухатися повинні» [12]. Державна влада забезпечує адміністративні, фінансові й військові функції суспільства, натомість церковна влада надає сенсу його існуванню, визначає шляхи розвитку та згуртовує громадян. Таким чином, в уявленнях М. Смотрицького про державу можна вбачати ідеологічну близькість до більш пізньої концепції інтелектуалів кола П. Могили, в якому було сформульовано теорію Київського патріархату як власного варіанта руської (української) держави [7].

Значне місце в державній концепції М. Смотрицького посідає ідея суспільного блага. Заради суспільного блага та спокою він готовий пожертвувати багатьма догматичними переконаннями, піти на значні компроміси в питаннях церковного підпорядкування. В цьому проявляється специфіка його ренесансного світогляду, в якому індивідуальна свобода та право особистості на щастя є вершиною ієрархії цінностей. Свобода є найвищим здобутком державного розвитку та головним прагненням людини, вона має бути належним чином юридично закріпленою та охороняється адміністрацією: «привілеями забезпечена, конституціями закріплена» [4, с. 128]. При цьому «вольності», про які говорить М. Смотрицький, в контексті культури та права тих часів є не лише індивідуальною свободою, а передусім комплексом прав, що від-

різняє громадянина. Саме це суспільне благо і є для М. Смотрицького сенсом існування держави та головним обов'язком її правителів. Благо розуміється ним як комплекс взаємопов'язаних характеристик, із яких головною є свобода мислення та можливість вільно розвивати власну національну ідентичність, яку він розумів як єдність етнічної культури, батьківської віри та заснованих на історичній традиції форм суверенітету. В докладнішому висвітленні суспільне благо розуміється М. Смотрицьким як недоторканність особи, безпечне володіння майном, неприпустимість позапідприємства державної влади, доступна і якісна освіта для широких кіл суспільства, свобода віросповідання та вільний розвиток національної культури [14, с. 618-619]. Важливою вимогою забезпечення такого суспільного блага є також доступ основної маси громадян до участі в самоорганізації та самоврядуванні у звичних для них формах та неприпустимість свавільного порушення такого права з боку державної адміністрації. Вказана «вольність» як комплекс прав та індивідуальна свобода є настільки важливою для людини, що «важить добра всього світу» та може бути втрачена людиною лише разом із душею [4, с. 129]. В своєму творі «Юстифікація невинності» М. Смотрицький поширює подібні громадянські права не лише на привілейовані верстви суспільства, але й на міщанство, включаючи всі стани суспільства (щоправда, окрім селянства) до поняття «народу». Таке розуміння свободи та суспільного блага як головного сенсу існування держави є близьким до ідей європейських просвітників і становить вагомий внесок у формування ранньомодерної української нації.

Одним із найбільш важливих аспектів державницьких поглядів М. Смотрицького було уявлення про ідеального правителя та взаємостосунки між правителем і народом. Особливо докладно ці ідеї висвітлені ним в «Треносі» та «Верифікації невинності». На той час подібна тематика українськими православними інтелектуалами розроблялась переважно в контексті ідеї про правителя як захисника церкви, відповідно поступово вчені як Острозького, так і Київського вчених гуртків схилились до визнання ролі світської політичної еліти за козацтвом, яке на той час найбільш активно виконувало функції оборонців православної церкви. М. Смотрицький не поділяв цих поглядів, розуміючи козацтво виключно як лицарство, чийм обов'язком є захист віри, проте відмовляючи йому в праві на здійснення політичної влади в державі. Функції світської влади в державі вчений залишає за аристократією, проте, з вимогою їхнього послуху церкві та зобов'язуючи їх дбати про добробут підвладного народу. При цьому велику суспільну роль він відводить церковній владі, вважаючи, що вона має виконувати роль морального авторитету в суспільстві, дбати про мораль, освіту, розвиток

культури в цілому [12]. Найкращим суспільним устроєм він вважав стану монархію, в якій самовладдя монарха компенсується непорушністю станових прав та привілеїв. Загальна ж практика суспільного життя та принципи адміністрування в державі, на його думку, мають ґрунтуватись на природному праві та самоцінності особистості.

Чи не першим серед українських православних ієрархів М. Смотрицький звертає увагу на величезні селянські маси, що знаходяться на найнижчому шаблі суспільної ієрархії. Вимагаючи від них послуху як світській, так і церковній владі, він водночас підкреслює обов'язок світської адміністрації дбати про добробут громадян та спокій в державі як неодмінну умову такого послуху. Крім того, селянство та міщанство також наділяються вченим певною мірою політичної суб'єктності – їх згода між собою, самоврядування є чесною, а вірність державній владі та сумлінне виконання законів – заслугою перед Богом. Дуже важливо з точки зору аналізу ренесансних поглядів М. Смотрицького підкреслити, що умовою сумлінного виконання підданими своїх обов'язків перед державою він вважає свободу волі, імпліцитно властиву кожній людській особистості: «як вільні, але маючи волю заслоною злу, усіх шануйте», - закликає він представників простого народу [12].

Від державної влади М. Смотрицький вимагає не тільки всіляко дбати про добробут своїх підданих та спокій в державі, але й виконання функцій провідників та доброго прикладу для народу [12]. Можна сказати, що видатний науковець одним з перших в українській політичній думці звертається до проблематики суспільної еліти. Одним із головних обов'язків представників цієї еліти є, на його думку, поділяти систему цінностей свого народу, оберігати та розвивати її: «аби ті, котрі відчують себе вождами, ...життя і звичаї підданих своїх мали» [12]. Його розуміння змісту такої системи цінностей змінювалось протягом складного та насиченого інтелектуальними й духовними ваганнями життя, і в результаті можна стверджувати, що основою цієї системи залишилось гуманістичне переконання в самоцінності людської особистості, необхідності індивідуальної свободи, справедливого суспільного устрою, заснованого на принципах природного права та суспільного договору, а також національної культури, яка забезпе-

чує для індивідуума можливість вільної самореалізації за умови приналежності до колективу.

Висновки. В цілому погляди М. Смотрицького на державу були частиною ширшого контексту нової державної програми, яка народжувалась в цей час у середовищі українських православних інтелектуалів. Ідеальна держава розумілась ними як позастанове добровільне об'єднання православних, очолених духовенством. В якості народу цієї держави розумілась нова людська спільнота, що являла собою ранньомодерну українську націю та ідентифікувала себе як «народ руський», що має історичні корені у Володимировому хрещенні. Конкретний внесок М. Смотрицького в цю теорію полягав у ствердженні «народу руського» не лише як позастанової, але й як позаконфесійної спільноти, згуртованої на основі етнічного походження та власного вільного вибору. Суспільна злагода між русинами різних конфесій в політичному сенсі розуміється ним як конфедерація рівноправних Польщі, Литви та Русі, а в трансцендентному сенсі осмислюється через символ Трійці, єдиної в різноманітті. Різко засуджуючи деспотизм як спосіб організації держави, М. Смотрицький наполягав на особистій свободі громадянина як обов'язкової умови існування справедливого суспільства. Одним із перших серед представників української політичної та культурної еліти М. Смотрицький почав у своїх філософських теоріях використовувати ренесансні ідеї природного права та суспільного договору, а також поширював поняття політичної суб'єктності на всі стани суспільства, не виключаючи й селянства. В той же час він, на відміну від більшості своїх сучасників, не визнавав за козацтвом ролі політичної еліти, натомість стверджував право церкви на широкі політичні повноваження. Джерелом поглядів М. Смотрицького на державу можна вважати античну філософію, ідеї європейського Ренесансу, традиції вітчизняної філософської думки. Водночас в його поглядах можна простежити зародки просвітницького розуміння державності, що було характерним для більш пізньої доби. Ідеї М. Смотрицького безумовно вплинули на розвиток державницьких уявлень українських православних інтелектуалів початку XVII ст., а також на процес формування ранньомодерної української нації в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко. - Львів, 2008. - 248 с.
2. Бульба В. Генезис розуміння функцій держави в українській політико-філософській науковій думці // Держава і суспільство. - 2007. - № 2. - С. 148-158.
3. Квасюк Л. Архетип Церкви-Матері в міфологічних побудовах Мелетія Смотрицького // Наукові записки. Серія «Філософія». - Острог, 2008. - Вип. 4. - С. 55-64.
4. Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007. – 208 с.
5. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. - Київ: Основи, 2000. - 472 с.
6. Майданюк І. Природноправові тенденції у філософській спадщині Мелетія Смотрицького // Гілея. - Вип. 20. - Київ, 2009. - С. 265-271.

7. Мицик Ю. Київський патріархат у проектах Петра Могили // Український історичний журнал. - 2007. - № 1. - С. 57-69
8. Неменський О. Еволюція форм ідентичності Мелетія Смотрицького // Біля джерел українського бароко: Зб. наук. праць. - Львів: ЛНУ, 2010. - С. 41-48.
9. Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – Київ: Критика, 2006. – 495 с.
10. Сенета М. Життєвий і творчий шлях Мелетія Смотрицького в сучасній історіографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - Вип. 14-15. - 2011. - С. 104-115.
11. Смотрицький М. Apologia peregrinathey do Krajów Wschodnich, Przez mi ę Meletusza Smotryckiego... - 1628 – 204 s.
12. Смотрицький М. Threnos To iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiey Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. – Wilno, 1610. – 218 с.
13. Смотрицький М. Verificacia nievinnosci... - Вільно, 1621.
14. Смотрицький М. Оскарження питань ущипливих... // Архив Юго-Западной России. - Ч.I. - Т. VII. - 590 с.
15. Ушкалов Л. Мелетій Смотрицький: релігійна полеміка як чин себепізнання // Біля джерел українського бароко: Зб. наук. праць. - Львів: ЛНУ, 2010. - С. 7-23.
16. Шалашна Н. Уявлення про державу та її відносини із церквою в українському православ'ї козацької доби // Схід. – 2014. - № 3. – С. 68 – 77.
17. Щепанський В. Рецепція релігійної філософії Середньовіччя у «Треносі» М. Смотрицького: Дис. на здобуття канд. філос. наук. - Острог, 2015. - 195 с.
18. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.

REFERENCES

1. Babych, S., 2008. Tvorchist' Meletiya Smotryts'koho v konteksti rann'oho ukrayins'koho baroko [Creation of Melety Smotrytsky in the context of the early Ukrainian Baroque]. L'viv; 248. (in Ukrainian)
2. Bul'ba, V, 2007. Henezys rozumynnya funktsiy derzhavy v ukrayins'kyi polityko-filosofskiy naukoviy dumtsi [Genesis of Understanding the State's Functions in the Ukrainian Political and Philosophical Scientific Duma]. Derzhava i suspil'stvo 2, 148-158 (in Ukrainian)
3. Kvasyuk, L., 2008. Arxety'p Tserkvy-Materi v mifolohichnykh pobudovakh Meletiya Smotryts'koho [Ahetype of the Church-Mother in the mythological constructions of Melety Smotrytsky]. Naukovi zapysky. Seriya «Filosofiya» 4, 55-64 (in Ukrainian)
4. Kralyuk, P., 2007. Meletiy Smotryts'kyy i ukrayins'ke dukhovno-kul'turne vidrodzhennya kintsya XVI – pochatku XVII st. [Melety Smotrytsky and Ukrainian spiritual and cultural revival of the late XVI - early XVII century]. Ostroh; 208 (in Ukrainian)
5. Lytvynov, V., 2000. Renesansnyy humanizm v Ukrayini [Renaissance humanism in Ukraine]. Osnovy, Kyiv; 472 (in Ukrainian)
6. Maydanyuk, I., 2009. Pryrodnopravovi tendentsiyi u filosofskiy kiy spadshchyni Meletiya Smotryts'koho [Natural law tendencies in the philosophical heritage of Melety Smotrytsky]. Hileya 20, 265-271 (in Ukrainian)
7. Mytsyk, Yu., 2007. Kyiv's'kyy patriarkhat u proektakh Petra Mohyly [Kyiv Patriarchate in the projects of Petro Mohyla]. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal 1, 57-69 (in Ukrainian)
8. Nemens'kyy, O., 2010. Evolyutsiya form identychnosti Meletiya Smotryts'koho. Bilya dzherel ukrayins'koho baroko [Evolution of the forms of identity of Melety Smotrytsky]. 41-48 (in Ukrainian)
9. Plokhyy, S., 2006. Nalyvaykova vira: Kozatstvo ta relihiya v rann'omoderniy Ukrayini [Inflammatory Faith: Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine]. Krytyka, Kyiv; 495 (in Ukrainian)
10. Seneta, M., 2011. Zhyt'yevyy i tvorchyy shlyakh Meletiya Smotryts'koho v suchasnyy istoriohrafii [The life and creative path of Melety Smotrytsky in modern historiography]. Drohobyt's'kyy kraysnavchyy zbirnyk 14-15, 104-115 (in Ukrainian)
11. Smotrytskiy, M., 1628. Apologia peregrinathey do Krajów Wschodnich, Przez mi ę Meletusza Smotryckiego. Vilno. 204
12. Smotrytskiy, M., 1610. Threnos To iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiey Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Wilno. 218
13. Smotrytskiy, M., 1621. Verificacia nievinnosci... Vilno.
14. Smotrytskiy, M., 1874. Oskarzhennya pytan' ushchyplyvykh... [Challenging plucking issues ...]. Arkhyv Yuho-Zapadnoy Rossyy I, VII. 590
15. Ushkalov, L., 2010. Meletiy Smotryts'kyy: relihiyna polemika yak chyn sebezpoznavannya. Bilya dzherel ukrayins'koho baroko [Melety Smotrytsky: religious polemics as a rank of selfknowledge]. 7-23 (in Ukrainian)
16. Shalashna, N., 2014. Uyavlennya pro derzhavu ta yiyi vidnosyny iz tserkvoyu v ukrayins'komu pravoslav'nyi kozats'koyi doby [he idea of the state and its relations with the church in the Ukrainian Orthodox Church of the Cossack Age]. Skhid. 3, 68 – 77 (in Ukrainian)
17. Shchepans'kyy, V., 2015. Retseptsiya relihiynoyi filosofiyi Seredn'ovichchya u «Trenosi» M. Smotryts'koho [Reception of the religious philosophy of the Middle Ages in the «Train» by M. Smotrytsky]. Ostroh; 195 (in Ukrainian)
18. Yakovenko, N., 2002. Paralel'nyy svit: Doslidzhennya z istoriyi uyavlen' ta idey v Ukrayini XVI – XVII st. [Parallel World: A Study on the History of Ideas and Ideas in Ukraine in the 16th - 17th Centuries]. Krytyka, Kyiv. 416 (in Ukrainian)

Шалашна Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент
Донбаський державний педагогічний університет
Адреса: 84116, Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19
E-mail: n.shalashna@gmail.com

Shalashna Natalia M. – PhD in history, associate professor
Donbass State Pedagogical University
Address: 19, Generala Batiuka Str., Slovyansk, Ukraine, 84116
E-mail: n.shalashna@gmail.com